

EWA DOMANSKA

Az ellen-történetírás mint az elnyomottak ideológiája

Reflexiók az új humántudományok Múlt-képéről

„Nincs demokrácia elmélet nélkül, és nincs elmélet demokrácia nélkül.” Ennek a szlogennek, amely az elmélet védelmében írandó kiáltvány vezérlő elveként szolgálhatna, miközben az elméletet gyakran kezelik úgy, mint a humántudományokban meglévő „alárendelt”, elnyomott és marginalizált másikat, megvan a maga fonákja is: valójában azt is mondhatnánk, hogy „nincsenek totalitárius rendszerek elmélet nélkül, és nincs elmélet totalitárius szándékok nélkül”.

A mai humántudományokra nagy nyomással nehezedik a közelmúlt története és a jelen. Jelenleg a humán diszciplínák átpolitizálódása figyelhető meg. Paradox módon éppen Michel Foucault, aki engesztelhetetlenül tárta fel a múlt tanulmányozásának átideologizáltságát, és bemutatta, hogy a történelem hogyan vált az uralkodó hatalom diskurzusává, volt az is, aki előkészítette a talajt az ellen-történetírás, vagyis az áldozatok által írt történelem számára, ami önmagában véve sem mentes totalitárius elemektől. Én emellett érvelek, hogy – bár céljuk az volt, hogy szembehelyezkedjenek a hagyományos történetírásokkal s azzal a hatalommal, amelyet azok (gyakran szerzőik és hirdetőik szándékai ellenére) megjelenítenek és legitimálnak – az ellen-történetírások sem tudták kivonni magukat a hatalom logikájának befolyása alól, és maguk is ideológiává váltak, jóllehet olyan ideológiává, amely inkább az áldozatokat szolgálja, mintsem a győzteseket.¹

A történelem fentebb jelzett átpolitizálódási folyamata következtében az elmélet egyik mai problémája az, hogy még ma is hajlamosak vagyunk arra, hogy a tudás és a különféle koncepciók kategóriáit az elemzés és az interpretáció semleges eszközeiként, az elméleteket pedig tudományos segédeszközökként tárgyaljuk, s hogy ne legyünk tekintettel azokra a tár-

¹ Stilisztikai okokból „hagyományos történetírásról” vagy Történetírásról (nagy T-vel) és „ellen-történetírásról” beszélünk. Emlékeztetni kell azonban arra, hogy valójában nem beszélhetünk két homogén mozgalomról, amelyeket „Történetírásnak” és „ellen-történetírásnak” nevezhetünk. A történetírói gyakorlatban sem állnak kölcsönösen szemben egymással. Mindazonáltal ez a kísérleti, általánosító megközelítés segítségünkre van a múltra vonatkozó reflexiók jelenlegi fő tendenciáinak meghatározásában, mely reflexiók sok megközelítést és trendet magukban foglalnak. Sok Történetírás és sok ellen-történetírás létezik, s a köztük lévő határvonalak gyakran alig észrevehetőek. Ráadásul az is megfigyelhető, hogy egy adott trend – időben változó módon – hol a Történetíráshoz, hol pedig az ellen-történetíráshoz tartozik. Bizonyos trendek, amelyeket valaha az ellen-történetírás részének tekintettek – például az alulról írott/tekintett történelem –, később konvencionalizálódtak, és bekerültek a történetírás kánonjába. Ezért olyan fontos azon munkák (főként a manifesztumok) elemzése, amelyek bizonyos trendek eljövételét hirdetik, és vitákat váltanak ki vagy azokat befolyásolják a történészek és a történelem elméletével foglalkozók körében.

sadalmi és politikai körülményekre, amelyek megszületésükben közreműködtek. De nem fordítunk elég figyelmet tudástermelésünk következményeire sem.

Hiszek az „elméleti gyakorlat” althusseri koncepciójában, abban, hogy minden gyakorlat mögött elméleti alapozásnak kell állnia, ahogyan minden elmélet mögött anyagi meg-alapozottságnak. Így tekintvén a dolgot, az elmélet egyfajta speciális gyakorlatként, a gyakorlat pedig az elmélet-termelés egyik módjaként tűnik fel. Az „elméleti gyakorlat” tehát alapjában véve ön-reflexív művelet, amely mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat korlátait tematizálja. Ezen az althusseri módon az elméletre mint folyamatra, amely gyakorlatba való átvitele által maga is változik, s nem mint szabályok rögzített rendszerére, merev modellre tekintek. Vagyis nem az elmélet pusztá alkalmazása érdekel, hanem egy olyan elméleti gyakorlat, amely a kutatási anyag rigorózus elemzésének eredményeként adódik elő. Olyan tudósként tekintek magamra, aki elméleti történetírást vagy egy az elmélet felé orientálódó történetírást gyakorol. Vagyis azt kérdezem, hogy mi az elmélet célja manapság. Inkább analitikus és kritikai, mintsem szintetizáló és verifikáló?

Az elmélet céljára kritikai eszközként tekintek, amit ez alkalommal az ellen-történetírás, az emlékezés és ideológia, valamint a múlt újabb, ezúttal az áldozatok és az elnyomottak nevében történő átideologizálási mechanizmusa közötti bizonytalan kapcsolat elemzésére szeretnék használni. E folyamat bírálata érdekében a *chicano* tanulmányok, illetve Gloria Anzaldúa *Borderlands/La Frontera* (Határvidékek) című munkája felé fordulok az ellen-történetírás példájaként. Amellett érvelek, hogy Anzaldúa munkájának Althusser ideológiaelmélete (interpelláció, ideológiai államgépezetek, alávetés) segítségével történő értelmezése lehetővé teszi számunkra, hogy az ellen-történetírást mint ideológiát tegyük kritikai vizsgálódás tárgyává.

Ellen-történetírás – emlékezés – ideológia

1976. január 28-án tartott, jól ismert előadásában Michel Foucault kétfajta történetírást különböztetett meg: a római és a biblikus történetírást. A római történetírás a szuverén hatalom diskurzusa, amely igazolja, legitimálja és megerősíti ezt a hatalmat. Ugyanakkor az ellen-történetírásként is ismert biblikus történetírás a megtörtek történetírása, azoké, akiket a történetírásnak az a változata hallgattatott el, amelyet a domináns hatalom táplált. Az ellen-történetírás a szolgaságot, a száműzetést és a vereséget írja le abban a reményben, hogy helyre tudja állítani a történelemben őket megillető helyüket, s igazságot tud szolgáltatni a múltnak.² Az ellen-történetírás célja nem az, hogy megerősítse, hanem hogy bírálja a domináns hatalmat. Az ellen-történetírás olyan lázadó diskurzus, amely az elnyomottak elfojtott vagy elrejtett emlékezetének helyreállítására törekszik, nem pedig arra, hogy nagy hősök tetteit ünnepelje. Ez a diskurzus manicheista terminusokban érzékeli a társadalmat: igazakra és hamisakra, zsarnokokra és elnyomottakra, kínzókra és megkínzottakra osztja.

A *Lieux de mémoire* időszakából származó munkájában Pierre Nora egy bináris szembeállítás terminusaiban tárgyalja a történetírás és az emlékezet közötti kapcsolatot, az emlékezetet a hatalom által ellenőrzött történetírással állítva szembe. Az emlékezet célja a népi visszaigénylés és tiltakozás. A megalázottak és a boldogtalanok bosszúja ez, vagyis „azok történetírása, akiknek nincs joga a „Történetírásra” (vagy másképpen kifejezve, az emlékezet a „történelemmel nem rendelkező emberek” diskurzusa). Nora szembeállítja egymással a történetírás „tudományos” igazságát a tapasztalat és az emlékezet igazságával: a történet-

² Foucault, Michel: *Seminar, 28 January 1976*. In: uő.: *Society Must Be Defended. Lectures at the College de France, 1975–1976*. New York, 2003.

írás a kollektívum körébe, míg az emlékezet a privátszférához tartozik. A történetírás egy-
séges, az emlékezet sokrétű. A történetírás a már nem létező tökéletlen rekonstrukcióját je-
lenti, míg az emlékezet élő és mindig változó. A történetírás a múltat képviseli, míg az em-
lékezet a jelenhez tartozik. Nora továbbá azt is kijelenti, hogy „az emlékezet mindig gyanús
a történetírás számára, melynek valódi küldetése lerombolni és visszaszorítani azt”.³ Más
szavakkal, a foucault-i értelemben vett ellen-történetírás vált Noránál emlékeztetővé.

Ellen-történetírás és az új humántudományok

Az ellen-történetírásként értelmezett emlékezet fogalmát aknázzák ki az új humántudomá-
nyok. Az új humántudományokon az Egyesült Államok-beli akadémiai diszciplínák azon
csoportját értem, amelybe az alábbi stúdiumok tartoznak: interdiszciplináris kulturális ta-
nulmányok, posztkoloniális tanulmányok, a különféle etnikai tanulmányok (afro-amerikai
tanulmányok, ázsiai tanulmányok, *chicano/a* tanulmányok, őshonos amerikaiakkal foglalkozó
tanulmányok), társadalmi nemi tanulmányok, nem heteroszexuális tanulmányok:
homoszexuális és leszbikus tanulmányok, fogyatékkal élőkkel foglalkozó tanulmányok, állati
tanulmányok (*animal studies*), dologi tanulmányok (*thing studies*). Minthogy ezek a
diszciplínák elsősorban kritikai diskurzusok, az új humántudományokra néha „ellenzéki
kritikaként” is hivatkoznak.⁴

Az új humántudományok az igazságért zajló küzdelmet hangsúlyozzák. Ennek megfele-
lően az általuk létrehozott tudás a hatalom problémájára összpontosít. A domináns hatalmi
rendszerrel szemben állnak, és azt kritizálják. Az akadémiai viták szintjén az új humántu-
dományok a kanonizált tudás kiváltságának és tekintélyének aláásására törekszenek, be-
mutatván, hogy ennek premisszái a tudomány sajátosan modern és nyugat-európai érte-
mezéséből származnak. Ezzel szemben az új humántudományok olyasféle tudást támogat-
nak, amelyet viszont a hagyományos humántudományok elutasítanak, mivel alacsonyabb
rendűnek, a tudomány és a racionalitás követelményeivel összeegyeztethetetlennek tartják.
Az új humántudományok képviselői konfrontatív módon kritizálnak, kutatásuk elméletve-
zérelt s a „faj, osztály és társadalmi nem” koncepcionális hármására összpontosul. Általá-
ban a jelenre és a közelmúltra koncentrálnak, és gyakorta foglalkoznak a mindennapi élet
és a népi kultúra problémáival. „Az elnyomottak privilegizált státusát” hirdetik, s felsőbb-
rendűségi érzésük inkább érzelmi, mintsem racionális bázison nyugszik. Következésképpen
az új humántudományok szószólói gyakran támaszkodnak önéletrajzokra és a személyes
tapasztalatra.⁵

³ Nora, Pierre: *General Introduction: Between Memory and History*. In: uő.: *Realms of Memory: Rethinking the French Past. Vol. I: Conflict and Divisions*. New York, 1996. 3. [Magyarul: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Ford. K. Horváth Zsolt. Actas, 15. évf. (1999) 3. sz. 142–157., itt: 144. – A szerk. jegyzete]. Nora, Pierre: *The Reasons for the Current Upsurge in Memory*. *Transit: Europäische Revue*, vol. 14. (2002) no. 2. (online)

⁴ Az új humántudományokat, amelyeket antihumanista kriticizmusnak is neveznek, az úgynevezett ortodox humántudományokkal állítják szembe. Lehet, hogy az „új humántudományok” elnevezés nem szerencsés és félrevezető, mivel kritikájuk céltáblája pontosan a humanizmus a maga antropocentrizmusával, fallocentrizmusával, valamint az abban való hitével, hogy lehetséges a *homo barbarusszal* szembeállított tökéletes *homo humanus* megalkotása.

⁵ Az új humántudományokra lásd: Fuery, Patrick – Mansfield, Nick: *Cultural Studies and the New Humanities: Concepts and Controversies*. New York, 1998.; Spellmeyer, Kurt – Miller, Richard (eds.): *The New Humanities Reader*. Boston, 2006. A kortárs humántudományok állapotára és a humántudományok válságára lásd: *New Literary History*, vol. 36. (2005) no. 1: *Essays on the Humanities*.

Politikai értelemben az új humántudományok baloldali nézetek szószólói, s hallgatóságuk tudatának megváltoztatása, valamint annak következtében, hogy előkészítik a talajt a várható társadalmi és politikai változások (például progresszív demokratizálás, a társadalmi-politikai rendszer liberalizálása) számára, a feminizmus, a posztkolonializmus és egy sor kisebbségi mozgalom támogatásának tudományos eszközeként is felfoghatók.

Az új humántudományokat alkotó olyan diszciplínák, mint a kulturális tanulmányok, a posztkolonialis tanulmányok, a társadalmi nem-tanulmányok és a nem heteroszexuális tanulmányok annak érdekében, hogy különféle teóriákat fogalmazzanak meg a változásra vonatkozóan, „performatív interpretációik” során az emlékezet koncepcióját használják fel. Szükségük van olyan független múltra, amelynek forrása az a tanúságtevő irodalom, amely megszólaltatja az elnyomottak hangját. A tanúságtételek, a radikális történetírások és az ellen-történetírások olyan eszközök, amelyek segítségével az emberek reagálni tudnak a rendszerre. Az emlékezet problémája és az emlékezet mint analitikus kategória az identitás problémájával együtt a diskurzus–ideológia–politika hármásának vizsgálatában kap szerepet, melynek során a fenti három terminust gyakorta egymás szinonimáiként kezelik. Azt mondhatjuk tehát, hogy a történetírás azt jelenti a domináns rendszer számára, amit az emlékezet/ellen-történetírás az ellenállási mozgalmaknak. A tanúságtevő irodalomra és az áldozatok beszámolóira alapozva, az elnyomottak előnyös helyzetéből elmondott múlt aláássa a domináns rendszernek az autoritás kisajátítására vonatkozó jogát.

Azok a tudósok, akik az emlékezet javára ellenségesen állnak szemben a történetírással, gyakran azt hangsúlyozzák, hogy a történetírás mint egyfajta tudományág az egyetemeken tanított formájában a nemzetállamok létrejöttét legitímálta. Ezt tette Foucault is, amikor az ellen-történetírást a 19. századi forradalmakkal és a faji diskurzussal kapcsolatos diskurzusként tárgyalta. Ugyanakkor gyakran elfelejtkezünk arról, hogy az emlékezet diskurzusa is kapcsolódik a nacionalizmusokhoz, s hogy az emlékezetre irányuló tudományos érdeklődés antinacionalista és a nacionalizmust támogató mozgalomként egyaránt felfogható. Vagyis, pontosan ugyanazokra a forrásokra egyesek a domináns rendszer elleni küzdelem megalapozóiként, mások pedig e rendszer legitimálóiként tekintenek.

Feltehetjük tehát a kérdést, hogy mi a történetírás, az ellen-történetírás és az emlékezet közös referenciális pontja. Úgy tűnik, hogy ezt a három terminust az ideológia vagy a diskurzus koncepciója kapcsolja össze. Amint Trevor Purvis és Alan Hunt megállapította, „a kortárs poszt-marxizmus egyik megkülönböztető jegye az, hogy az ideológia koncepcióját a diskurzuséval helyettesítették”.⁶ Az ideológia és a diskurzus a cselekvések megértésének és az azokban való részvétel módjai. Mindkettő a nyelvre vagy szélesebb értelemben véve jelek, reprezentációk és rituálék rendszerére utal, amelyek a hatalom (az intézmények) és az egyének között közvetítenek. Az ideológia és a diskurzus koncepciói eltérő gondolkodási tradíciókhoz tartoznak. Az ideológia elsősorban a marxizmussal és az uralom/alárendeltség kapcsolatrendszerével hozható összefüggésbe. A diskurzus koncepciója a nyelvészetből és a szemiotikából származik, és nemcsak az foglalkoztatja, hogy a nyelv és a jelek miként tükrözik vissza az emberi tapasztalatot, hanem az is, hogy miként hozzák létre azt, miként alkotják az egyéni és kollektív identitásokat és társadalmi kapcsolatokat. A jelen gondolatmenet céljából Louis Althusser ideológiaelméletéből merítünk. Stuart Hall szerint Althusser hamis tudatnak tartva azt, elfordul az ideológia koncepciójától, és az ideológia

⁶ Purvis, Trevor – Hunt, Alan: *Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...* The British Journal of Sociology, vol. 44 (1993) no. 3. 491.

diskurzív fogalma számára készíti elő a talajt.⁷ Ráadásul ideológiaelmélete rokon Foucault diskurzus koncepciójával.

Althusser különbséget tesz az ideológia mint rendszer vagy struktúra, illetve az egyes ideológiák között, mint például a kereszténység, humanizmus vagy nacionalizmus. A struktúra értelmében vett ideológiának nincs történelme: mindenütt jelenlévő és történelem feletti. Althusser „hamis tudatként” elveti az ideológia fogalmát, és a világban való létezés módjaként fogja fel azt. Felfogása szerint az ideológia nem annyira a tudathoz és a gondolkodáshoz, mintsem inkább a gyakorlathoz és a cselekvéshez kapcsolódik. Az ideológiának materiális létezése van, mindig már megtestesült formában jelenik meg, az államapparátusokban és az egyéneknél létezik, és azok gyakorlatában jeleníti meg magát: „az emberek cselekedeteiket [...] az ideológiában élik át, az ideológián keresztül és az ideológia útján; röviden, [...] az embereknek a világhoz való »átélt« viszonya, ideértve a történelemhez való viszonyát is [...] az ideológián megy át, sőt [...] ez maga az ideológia [...] Az ideológia tehát az emberek világukhoz való viszonyának az átélésére vonatkozik.”⁸

Ez a kapcsolat egyszerre valóságos és elképzelt, tudatos és tudattalan. Az ideológia az egyéneknek létezésük valódi körülményeihez való valóságos és képzelte attitűdjeinek egységét képezi. Ebben az értelemben az ellen-történetírásként értelmezett emlékezet az egyének és csoportok jelenbeli létezésének egy módja. Cselekvéseiket definiálja, és meghatározza a valóságra vonatkozó tapasztalataikat. A forradalmi diskurzusként felfogott ellen-történetírás a múltnak olyan változatait konstruálja meg, amelyek előkészítik a talajt a változás számára. Amint a változás bekövetkezett, az ellen-történetírás legitimálja azt. Az ellen-történetírás történetírássá alakul át, amint a korábbi lázadók megragadták a hatalmat. Így tehát az addig domináns helyzetben lévő történetírás elnyomottá és földalattivá lesz, hogy új ellen-történetírások alapjává válhasson.⁹

Az emlékezet egyfajta erkölccsé vált. Aszerint ítéltetek meg, hogy mire és hogyan emlékezem, hogy ennek az emlékezetnek milyen értéke van egy adott hatalmi rendszer számára, s hogy miként fejezem ki részvételemet az emlékezet átadásában. Ez a folyamat megerősíteni látszik Althusser közbeavatkozásra vonatkozó koncepcióját, amelyről azt gondolja, hogy elsőbbséget élvez minden másfajta azonosulással szemben.¹⁰ Althusser amellett érvel, hogy az ideológia az egyének megszólítása, és általa működik, hogy alattvalókká „alakítja” őket, mégpedig azon folyamat eszközei által, amelyet közbeavatkozásnak nevezett. Annak a

⁷ Hall, Stuart: *The Problem of Ideology*. In: Matthews, Betty (ed.): *Marx 100 Years On*. London, 1983. 64.

⁸ Althusser, Louis: *Marxism and Humanism*. In: *For Marx*. Harmondsworth, 1969. 233. [magyarul: *Marxizmus és humanizmus*. In: uő.: *Marx – az elmélet forradalma. Tanulmányok*. Szerkesztette, a jegyzeteket készítette és fordította: Gerő Ernő. Budapest, 1968. 70. – A szerk. jegyzete]

⁹ Foucault mindezt a következőképpen írja le: „Az emberiség nem fokozatosan halad harcra, mígnem aztán elér az általános kölcsönösség állapotába, ahol a törvény uralma végül átveszi a háborúskodás helyét: az emberiség minden általa véghezvitt erőszakot szabályok adott rendszerében követ el, s így uralomból uralomba halad [...] A történelemben azok sikeresek, akik képesek e szabályok megszerzésére annak érdekében, hogy lecseréljék azokat, akik korábban használták őket, hogy am azok kiforgatása érdekében elrejtsek magukat, hogy e szabályok jelentését megfordítsák, és azok ellen irányítsák, akik kezdetben rájuk erőltették azokat. E komplex mechanizmust ellenőrzésük alatt tartva úgy fogják működtetni azt, hogy az uralmon lévőket saját szabályaik által győzzék le.” Foucault, Michel: *Nietzsche, Genealogy, History*. In: uő.: *Language, Counter-memory, Practice. Selected Essays and Interviews*. Ithaca, 1977. 151.

¹⁰ Althusser, Louis: *Ideology and Ideological State Apparatuses*. In: uő.: *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York, 1968. (online)

rendőrnek a példáját hozza fel, aki elkiáltja magát: Hé, maga ott! A megszólított – általában a megfelelő személy – meg fog fordulni. E megfordulása által pedig alattvalóvá válik. Ez a valaki felismerte, hogy a megszólítás neki, nem pedig valaki másnak szól. A megszólított elfogadja a dolgoknak ezt az állását, és ideológiai azonosulást tapasztal meg: az alattvaló elfoglalja helyét az ideológiában. Ez a szituáció nem „az utcán”, hanem az ideológiai térben alakul ki még akkor is, ha az egyének azt gondolják, hogy azon kívül állnak. Althusser úgy gondolja, hogy „az egyének mindig alattvalók”, mivel már akkor azzá váltak, mielőtt megszülettek volna. A születést a családi ideológia rituáléi kísérik: az apa neve például bizonyos identitást biztosít a gyerek számára, s a nemi hovatartozás is befolyásolja az identitást stb. Valójában az egyének csak absztrakciókként léteznek, minthogy minden esetben már eleve alattvalók.

Gloria Anzaldúa ellen-történetírása

Írásom hátralévő részében Gloria Anzaldúa *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (1987) című könyvére, a *chicana* feminizmus klasszikus művére koncentrálok.¹¹ Anzaldúa (1942–2004) kritikai teoretikus, kulturális kritikus, költő és feminista aktivista volt. Színes bőrű leszbikus nő lévén, az írást ellenzéki tevékenységként, a „természetes” heteroszexualitással és a domináns fehér Egyesült Államok-beli kultúrával szembeni ellenállás aktusaként fogta fel. Célja az volt, hogy sokféle diskurzust és megközelítést magában foglaló, újfajta tudást hozzon létre, egy olyan tudást, amely megfelel a *mestiza* hibrid identitásának. Az Anzaldúa által létrehozott és támogatott ellenzéki kultúra elmélete szerint a domináns kultúra által elnyomott csoportok az ellenállás kultúrájának megteremtése érdekében saját kultúráik forrásaira és hagyományaira szorulnak. Mint Anzaldúa írja: „...keresztutak és választásuk lehetősége előtt állunk: vagy áldozatnak érezzük magunkat, amikor is valaki más ellenőrzése alatt állunk, s ezért ő vádolható és felelőssé tehető (áldozatnak lenni és ezért a kultúrát, az anyánkat, az apánkat, az ex-szeretőnket, a barátunkat vádolni a felelősség elhárítását jelenti), vagy erősnek érezzük magunkat, s legfőképpen mi rendelkezünk önmagunkkal.”¹² „Az elnyomott kisebbségeknek” fel kell hagyniuk azzal, hogy áldozatoknak te-

¹¹ A *chicano/a* tanulmányok azon mexikói és mexikói-indián csoportok történelmi tapasztalatának interdiszciplináris tanulmányozásával foglalkozik, amelyek az Egyesült Államokban, különösképpen a délnyugati területek határvidékein élnek. A *chicano/a* tanulmányok az etnikai tanulmányokon belüli olyan területet jelentenek, amely az amerikai társadalomban megfigyelhető faji és etnikai problémák interdiszciplináris megközelítésének szükségességét hirdeti. Az etnikai tanulmányok ezen közösségek jelen- és múltbeli életét befolyásoló tényezőket vizsgálják, és az interdiszciplinaritás látószögét és módszertanát alkalmazva feltárják és megmagyarázzák e csoportok komplex, egyedi tapasztalatait, kísérletet téve arra, hogy a domináns amerikai tapasztalat kereteibe integrálják azokat. A *chicano/a* olyan mexikói származású személy, aki az Egyesült Államokban született. Sokan úgy hiszik, hogy ennek a terminusnak politikai jelentése van, s a nőnemű *chicana* kifejezés gyakran feminista konnotációkkal rendelkezik. Maguknak a *chicanóknak* ez a kifejezés azzal a jelentéssel bír, hogy se nem mexikóiak, se nem amerikaiak, hanem a két kultúra keverékét testesítik meg. A *chicano/a* lét tehát egyfelől az Egyesült Államok-beli világba való beilleszkedésért folytatott küzdelemmel, másfelől viszont a gyermekkorban megszerzett mexikói identitás megőrzésére irányuló törekvéssel jár. A *mestizo/a* kifejezés (a francia *métis*) „kevert vérű” személyre utal (latinul *mixtus*). Az Egyesült Államokban az olyan hibrid identitású emberekre utalnak ezzel a kifejezéssel, akik kevert európai (különösen spanyol) és mexikói vagy indián származásúak. Néha a *chicano/a*, illetve a *mestizo/a* kifejezéseket egymással felcserélhető módon használják, bár a *chicano/a* politikai identitásra, a *mestizo/a* pedig kulturális identitásra utal. Vagyis egy *chicano/a* mindig *mestizo/a* is egyben, míg egy *mestizo/a* nem szükségszerűen *chicano/a*.

¹² Anzaldúa, Gloria: *Borderlands/La Frontera. The New Mestiza*. San Francisco, 1999. 43.

kintsék magukat, akik csak reagálnak a befolyásukon kívül álló jelenségekre, s olyan tényezőkké kell válniuk, akik a túlélésüket elősegítő, eltérő realitás létrehozói.¹³

A *Borderlands*ben Anzaldúa a saját életét meséli el, mégpedig úgy, hogy más „határvidéki” emberek történetének részévé teszi, újrairván Texas történelmét, és olyan új tudást hozva létre az amerikai–mexikói határvidék történetéről, amely a *chicano/a* perspektívából szemléli azt. Anzaldúa – történelmi narratívákkal tarkított – személyes elbeszélése a domináns hatalom által létrehozott hivatalos történetírás kritikájává válik. Anzaldúa egyetlen történeti forrásra sem utal, hanem saját és családja tapasztalatára, valamint más, olyan bevándorlók történeteire támaszkodik, akikkel hasonlóképp rosszul bántak az amerikai–mexikói határvidéken. Sajátos álláspontja ellenére Anzaldúa küzdelme inkább globális, mintsem lokális jellegű volt. Ellenezte a rasszizmust, a szexizmust és az osztály-megosztottságot. A történelem nem konvencionális megközelítéseinek felvonultatásával a konvencionális történetírásnak azt a koloniális gyakorlatát kritizálta, amely a mexikói bevándorlókat „illegális idegenekként” vagy „állatias lényekként” (*subhumans*) jellemezte.

Anzaldúa a történetírás, az irodalom és a filozófia határterületén egyensúlyozik, elbeszélése pedig saját költeményeket és a mitikus mexikói múltra való utalásokat is tartalmaz. A *chicano/a* írásművek gyakran használják a mágikus realizmust. Anzaldúa könyvének egyes részei spanyolul íródtak, mégpedig angol fordítás nélkül. Ez a „nyelvközi” mód köztes szubjektivitásra, a valamivé válás, egy „valami közöttiség” állapotában lévő szubjektivitásra utal. A *spanglis* használata – amelyet sok olvasó meg sem ért – összhangban van annak a bevándorlónak az elidegenedésével, aki nem ismeri új hazája nyelvét. A spanyol részletek ugyanakkor nem gátolják a megértést, az olvasót pedig arra ösztökélik, hogy spanyolul tanuljon. A ténybeli riportoktól a költészetig ívelő sokféle narratív technika felvonultatásával Anzaldúa olyan nyelv után kutat, ami megfelel elgondolásának. Beckerhez hasonlóan ő is új történelmi ismeretelmélet után kutat. A *Borderlands*hez írott bevezetőjében Sonia Saldívar-Hull megjegyzi, hogy Anzaldúa narratívája újfajta történetírást sürget, s hogy könyve „radikálisan új utat javasol a történelem tanulmányozásának átalakítására vonatkozóan. Az általa *autohistorián*ak nevezett új műfaj alkalmazásával Anzaldúa kanyargó ciklusként, semmint lineáris narratívaként ábrázolja a történelmet”.¹⁴

Anzaldúa munkájának, de a *chicano/a* tanulmányoknak általában is kulcsfogalma a „határvidék”. A határvidékeken megtapasztalt élet jelenti sok *chicano* narratíva tárgyát. Anzaldúa ezt a tapasztalatot a családjában megfigyelhető elnyomástörténettel hozza összefüggésbe, s a rasszizmus, a szexizmus és az osztályrendszer elleni küzdelem övezeteként tekint arra. Mint „*To live in the borderlands means you*” című versében írja: „A határvidékek túléléséhez/*sin fronteras* kell élned/keresztúttá kell válnod.”¹⁵ Anzaldúa „lázadó feminizmus” azon a hiten alapszik, hogy egy szerző a változás előidézőjévé válhat, és hozzájárulhat a társadalmi rend átalakításához. Anzaldúa hitte, hogy írása átalakíthatja a valódi történelmet.¹⁶ Valóban, könyve a *chichanák* folyamatos, függetlenségükért folytatott küzdel-

¹³ Mitchell, Bonnie L. – Feagin, Joe: *America's Racial-Ethnic Cultures: Opposition within a Mythical Melting Pot*. In: Browser, Benjamin – Jones, Terry-Auletta, Gale (eds.): *Toward the Multicultural University*. Westport, CT, 1995.

¹⁴ Saldívar-Hull, Sonia: *Introduction to the 2nd edition*. In: Anzaldúa: *Borderlands/La Frontera*, 2.

¹⁵ „*To survive Borderlands/you must live sin fronteras/be a crossroads*.” Anzaldúa, Gloria: *Borderlands/La Frontera*, 217.

¹⁶ Lásd: Martínez, Theresa A.: *Making Oppositional Culture, Making Standpoint: A Journey into Gloria Anzaldúa's Borderlands*. *Sociological Spectrum*, vol. 25. (2005) 563. Lásd még: Castillo, Debra A.: *Anzaldúa and Transnational American Studies*. *Publications of the Modern Language Association*, vol. 121. (2006) no. 1.

mét hangsúlyozza. „Ki kell majd állnom, és egy új kultúrát – *una cultura mestiza* – teremte, a saját teremet kell követelnem” – írja (44.). „Többé nem fognak arra készíteni, hogy szégyenkezzem létezésem miatt. Hallatni fogom indián, spanyol, fehér hangomat. Használni fogom kígyónyelvem, női hangomat, szexuális hangomat, költői hangomat. Le fogom győzni a hallgatás hagyományát.” (81.)

Anzaldúa fő célja az volt, hogy új *mestiza* öntudatot hozzon létre, s ez a terve jelenti fő hozzájárulását a feminista *chicana* tanulmányokhoz. A feminista ismeretelméletben ez a fajta öntudat azzal az „álláspontelmélettel” (*standpoint theory*) áll kapcsolatban, amelyet Sandra Harding és mások szorgalmaztak. A feminista ismeretelmélettel együtt az „álláspontelmélet” az új humántudományok a különféle kisebbségi csoportok tanulmányozására használják. Fő előfeltevése az, hogy a tudósnak, saját egyéni és írói álláspontján túlmenően, tanulmánya tárgyának álláspontját is figyelembe kell vennie. Mint Harding mondja: „Az álláspont a társadalmi kapcsolatokban elfoglalt olyan objektív pozíció, amely egyik vagy másik diskurzuselméleten keresztül artikulálódik.”¹⁷ A szerző és kutatási tárgyának nemzetiségi, faji, társadalmi nemi és osztály hovatartozását nem lehet figyelmen kívül hagyni. Anzaldúa az új *mestiza* öntudatot általában vett női öntudatként, de különösen a határvidéken élő nők öntudataként értelmezi. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy Anzaldúának a *mestizák* küzdelmére vonatkozó felfogását a nem heteroszexuális feminizmus befolyásolta. A *mestiza* egy totális felkelés vezetőjévé és a kívánatos jövő szimbólumává válik, s egy különálló, a *chicana* feminista jellemző politikai pozíció kialakítását támogatja. A *mestiza* tipikus hibrid szubjektivitást testesít meg, amely mindig változásban van, s amely segít számára megrendíteni a világ kétféle szemléletét.¹⁸ Anzaldúa az új *mestiza* szerepét a következőképpen határozza meg: A *mestiza* tudat dolga az, hogy lerombolja a szubjektum–objektum kettősségét, amely fogságban tartja, és a maga valóságában és képeken keresztül tevékenységében mutassa meg, miként is haladja meg ezt a kettősséget. A fehér és a színes bőrűek, a férfiak és a nők közötti probléma megoldása azon szakadék áthidalásával oldható meg, amely életünk, kultúránk, nyelvünk és gondolkodásunk alapvető alapjaiban gyökerezik. Az egyéni és a kollektív tudatban meglévő dualisztikus gondolkodás teljes kiirtása egy hosszú küzdelem kezdetét jelzi, ám olyan harcról van szó, amely – legjobb reményeink szerint – a nemi és minden más erőszak, a háború végéhez vezethet el. (102.)

Anzaldúa azt mondja, hogy a *mestizának* dokumentálnia kell ezt a küzdelmet, és le kell azt írnia, mégpedig olyan stílusban, amely különbözik a domináns történetírás stílusától. Egyéb feladatai közé tartozik a történelem átértelmezése, valamint az, hogy új mítoszok létrehozása érdekében új szimbólumokat találjon. Anzaldúa a szubjektivitás új képeit akarja megalkotni, amelyek a társadalmi nemre és a szexualitásra való utalások segítségével lehetővé teszik számára, hogy újradefiniálja az identitást. A kívánatos identitások megsokszorozása, illetve a haszontalanok dekonstrukciója érdekében a múltból merít.

Anzaldúa javaslata ismerősnek tűnhet. A *Borderlands/La Frontera* és más hasonló, az új humántudományok keretében született történelem-átértelmezéseket olvasva a marxista „forradalmi diskurzus” jut eszünkbe. Természetes affinitásról van szó, mivel az új humántudományok a posztstrukturalizmusból és a marxizmus különféle variációiból merítenek. A marxizmus az „álláspontelmélet” klasszikus modellje, amely a történelemnek a proletari-

¹⁷ Harding, Sarah: *Is Science Multicultural? Postcolonialism, Feminism, and Epistemologies*. Bloomington, 1998. 150.

¹⁸ Lásd: Aigner-Varoz, Erika: *Metaphors of Mestiza Consciousness: Anzaldúa's Borderlands/La Frontera*. Melus, vol. 25. (2000) no. 2.

átus szemszögéből való ábrázolását nyújtja. A munkások – a *chicanó*khoz hasonlóan – nem rendelkeznek saját öntudattal, mivel osztályként elnyomottak, s ezért osztálytudattal kell felvértezni őket, hogy képessé váljanak forradalmi céljaik megvalósítására. A marxizmus-hoz hasonlóan a feminista álláspontelmélet is azt feltételezi, hogy „az elnyomottak jobban tudják”, vagyis, hogy a marginalizált és elnyomott csoportok kiváltságos helyzetben vannak a tudás létrehozása szempontjából.¹⁹ Ennélfogva az ő tapasztalatuknak és az abból származó tudásnak kellene új tudásparadigmákat létrehozni. Az ilyesfajta tudás termelése ideológiai célokat szolgál, minthogy az elnyomottak pozíciójának javítását célozza, és az ő érdekeiket szolgálja. Harding szerint az „álláspontelméletnek” a tudományban és a politikai küzdelemben is érvényesülnie kell, és ebből kifolyólag nem egy szokásos helyzeti előnyről vagy kutatói perspektíváról van szó. Vitathatóan ugyan, de Anzaldúának a *Borderlands/La Frontera*ban megfogalmazott programadó eszméi Harding munkáiban elméleti projektek-ké alakultak.²⁰ Anzaldúa és Harding is a különféle határvidékek életét akarják tanulmányozni, legelsősorban az olyan emberek speciális helyzetét, akik különböző etnikumok, osztályok vagy szexuális orientációk mindenféle „keresztútjain” élnek. Ez a tudás mindig speciális tapasztalat elemzéséből származik, és azért, hogy támogassa és legitimálja a *chicanák* jogaiért folytatott küzdelmet, „alulról” megkonstruált.

Elméleti szempontból tekintve a dolgot, Anzaldúa javaslata nem elég gondosan kidolgozott. Ugyanakkor munkája olyan trendet jelez az új humántudományokban, amelyben az érzelmek, az empátia és az őszinteség eszközökké válnak, amelyek segítségével feltárható és megvitatható a szerző és vizsgált tárgya identitása. Ez a megközelítés tipikus képviselője a posztkoloniális és etnikai tanulmányokban megfigyelhető azon projekteknek, amelyek célja azon közösségek önkifejezésének elősegítése, amelyeket a „nagy narratíva” elhallgattatott, és amelyek történelmét a győztesek írták meg a maguk céljai érdekében. Most e közösségek képviselői, a megismerés eurocentrikus, antropocentrikus, fallocentrikus és logocentrikus modelljétől eltérő módszertan alapján és másféle forrásokat felhasználva, a saját szemszögeikből tekintve újraírták a történelmet. Az érzelmek, az empátia és az őszinteség az értelmezés fő kategóriáivá és egy olyan új ismeretelmélet központi elemeivé váltak, amelynek egyéb jellemvonásai közé az alábbiak tartoznak: interdiszciplináris megközelítés; a fajra, osztályra és társadalmi nemre helyezett hangsúly; olyan új fogalmak használata, mint a *diaszpóra*, *hibriditás*, *határvidék* és *mimikri*; stratégiai *essencializmus*; a népi kultúra és az *oral history* fontos szerepe; a kutatási eredmények bemutatásának alternatív módszerei utáni kutatás (elfordulás a személytelen, objektív elbeszéléstől, valamint a 19. századi realista regény stílusától); a szerzőnek a középpontba állítása, aki saját közössége hangját testesíti meg; a múlt visszaszerzése azáltal, hogy írunk róla. Bármilyen fontosak is, ezek a tanulmányok olyan veszélyekkel is járnak, amelyeket maguk a marxista kritikusok is észleltek. Eric Hobsbawm például az alábbiakat mondja: „Manapság a történetírást fenyegető legfőbb közvetlen politikai veszély az »anti-univerzalizmus«, vagyis az a jelenség, hogy »az én igazságom legalább annyira érvényes, mint a tiéd, bármik legyenek is a bizonyítékok«. Ezek természetesen a csoportidentitás-történelmek különféle formáira apellálnak, amelyek

¹⁹ Az „álláspontelméletéről” szóló vita hasznos áttekintésére lásd: Wylie, Akison: *Why Standpoint Matters?* In: Figueroa, Robert – Harding, Sandra (eds.): *Science and Other Cultures. Issues in Philosophy of Science and Technology*. New York, 2003.; Harding, Sandra: *Introduction: Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophical and Scientific Debate*. In: Harding, Sandra (ed.): *The Feminist Standpoint Theory Reader*. New York, 2003.

²⁰ Harding, Sandra: *Borderlands Epistemologies*. In: *Is Science Multicultural?* 219. 8. jegyzet. Harding elismeri, hogy ennek a fejezetnek a címét Anzaldúa könyve inspirálta.

számára a történelem központi kérdése nem az, hogy mi történt, hanem az, hogy az miként érinti az adott csoport tagjait. Az effajta történetírás számára nem a racionális magyarázat a fontos, hanem a »jelentés«, nem az, hogy mi történt, hanem az, hogy egy kollektív csoport tagjai – melyek a kívülállókkal szemben vallási, etnikai, nemzeti, társadalmi nemi, életstílusbeli vagy bármilyen másféle módon definiálják magukat – hogyan érznek azzal kapcsolatban”.²¹

Ez a megállapítás helytállóan jellemzi a nem konvencionális történetírásokat. A múlt-hoz való kísérleti megközelítések során a történészek gyakran nagyobb figyelmet fordítanak saját tapasztalataikra és szubjektív nézeteikre, mint kutatási módszereikre. Ennek megfelelően azoknak a történészeknek, akik nem szokványos módon akarják gyakorolni a történetírást, az ilyesfajta javaslatok inkább inspirációként, nem pedig modelleként érdekesek. Nem kell őket mechanikusan alkalmazni a történeti kutatásban, mégis a történeti anyag megközelítésének olyan módszereit javasolják, amelyek aztán a kutatás során tovább módosíthatók.

Összegzés

Ebben az írásban azt igyekeztem bemutatni, hogy az ellen-történetírások, amelyeket például a *chicano/a* tanulmányok keretében írnak, sajátos polemikus diskurzusokat képviselnek. Ezek ellenzik és kritizálják a domináns (modern) diskurzust, fő törekvésük pedig inkább politikai, nem pedig teoretikus jellegű. A nem konvencionális történetírások elméleti értelemben beavatkozó jellegű, politikai értelemben pedig emancipációs jellegű diskurzusok. Paradox helyzetüknek éppen ez a kritikus pontja: a nem konvencionális történetírások beavatkozó jellegű diskurzusokként a domináns rendszer korlátainak és előítéletességeinek bemutatása érdekében belülről kívánják azt bírálni. Emancipációs diskurzusokként viszont a modernitás projekt részei, s így elkerülhetetlenül a domináns diskurzusból származnak, annak részét képezik. Idővel a nem konvencionális történetírásokat semlegesíti a domináns diskurzus, s így valójában nem annak aláadását, hanem megerősítését szolgálják. Mindez azt mutatja, hogy az ellen-történetírások kezdettől fogva olyan korlátozott potenciállal rendelkeznek, ami nem teszi lehetővé számukra a domináns rendszer lerombolását, hanem csak azt, hogy alapjai, gyengeségei és korlátai bemutatásával dekonstruálják s ez által nyitottabbá és rugalmasabbá tegyék azt. Anzaldúának azok az ellen-történetírásai, amelyeket ebben az írásban tárgyaltam, a múlt- és jelenbeli valóság olyan képeit hozzák létre, amelyek az ideológiára, illetve a tudás és a hatalom közötti kapcsolatra helyezik a hangsúlyt. Ezek a történetírások a rendszer elnyomó jellegének feltárása, illetve azáltal, hogy segítenek megállapítani a tudás és a hatalom közötti konfliktusokat, ellent is állnak a rendszernek. E történetírások értéke abban ragadható meg, hogy hozzájárulnak egy ilyesfajta tudatosság kialakulásához.

Fordította: LÉVAI CSABA

²¹ Hobsbawm, Eric: *History: A New Age of Reason*. Le Monde diplomatique, 2004. december (angol kiadás).